

Pisatelj — samoupravljalec svojega dela?

Pod tem naslovom je bilo v začetku lanskega novembra v Opatiji zanimivo srečanje med italijanskimi in jugoslovanskimi pisatelji. Srečanje je organizirala La Battana, literarna revija italijanske narodne skupnosti v Jugoslaviji. Ker so se nekateri razpravljavci dotaknili problemov širšega kulturnega in političnega interesa, smo štiri izmed njih, po našem mnenju najzanimivejše, zaprosili, naj nam odstopijo svoje prispevke v objavo. Tako prinašamo v tej številki uvodno razpravo, ki jo je na tem srečanju imel Predrag Matvejević (sicer naš stalni sodelavec), zanimivo tudi zato, ker jo je avtor napisal za objavo v eni izmed publikacij UNESCO, torej za širšo kulturno javnost; in zelo odmevno razmišljanje mladega tržaškega kritika Roberta Damianiija, ki si, med drugim, pogumno prizadeva za realnejšo alternativo sedANJI (in pretekli) zaprtosti italijanske kulture v Trstu, med drugim tudi ob spoštovanju in demokratičnem upoštevanju slovenske etnične in kulturne skupnosti v mestu in ob meji, ki naj bi bila odprta tudi za demokratičen pretok kulture v obeh smereh. V prihodnji (marčni) številki pa bomo objavili še prispevek Alda de Jaca, tajnika Italijanskega nacionalnega sindikata pisateljev, ter literarnega teoretika in sociologa Michela Raka, profesorja iz Neaplja.

Ur.

Predrag
Matvejević

Samoupravljanje in kulturno ustvarjanje

I

UVODNE OPAZKE

Ideja samoupravljanja prehaja iz območja bolj ali manj utopičnih zakonov v določene, zelo stvarne oblike. Ta prehod zajema več kot eno samo usmeritev, od tém iskanja do političnih formulacij, od zahtev do dejanskih uresničitvev, in dopušča zelo mnogolične definicije.

Samoupravljanje se kaže obenem kot pojem družbene organizacije in kot nova kulturna politika.

V prostoru te dvojnosti nastajajo številne alternative. Projekt samoupravljanja skuša predvsem ustvariti nove odnose med posamezniki v okviru podjetja in skupnosti nasploh, odnose, ki bi pripeljali do določenega modela upravljanja in novega načina življenja. Inverzija ali ločitev teh premis lahko povzroči različne deformacije.

Če je samoupravljanje zoženo edinole na proizvodjalno funkcijo, se instrumentalizira in zgubi svojo bistveno vsebino, namreč načelo sociabilnosti

in sodelovanja med svobodnimi proizvajalci ter združenimi posamezniki. Prav tako nevarno je, če samoupravljanje skrčimo samó na njegove politične ali ideološke sestavine. Ideja samoupravljanja presega ideološki red, pa naj bo izvor ideologije kakršen koli. Šele s tem preseženjem doseže samoupravljanje kulturni in civilizacijski smisel.

Tam, kjer so že poskušali uresničiti ta projekt, lahko opazimo na eni strani *samoupravno tehnologijo* — če jo lahko tako imenujemo — (različni organizacijski in statutarni postopki, delegatski princip in načini v sprejemanju odločitev), na drugi strani pa sociokulturno zavest; ta pa nastaja šele na stopnji, ki jo je vse prej kakor lahko doseči. Vsak postopek, ki mu ne uspeva ustvariti bistvenih vezi z omenjeno kulturo, prej ali slej razkrije težnjo k temu, da bi se formaliziral v rutinskem, pragmatičnem delovanju, da bi se izčrpal v ritualni ali ponavljalni frazeologiji.

Skoraj vse dežele v razvoju poznajo določeno dvojnost zgodovine, pač glede na to, v kakšnem ritmu gradijo ustrezen družbeni projekt in kakšna narava je. V povojni jugoslovanski stvarnosti lahko po eni strani vidimo ukrepe, ki so usmerjeni k prevladovanju zaostalosti (ekonomske in kulturne), postavljanju tega, česar v preteklosti ni bilo mogoče doseči (npr. demokratičnih tradicij ipd.); po drugi strani pa se soočamo z novimi institucijami in s samoupravnimi družbenimi strukturami in odnosi.

Teh dvojnih procesov, različnih tako po stopnji izrazitosti kot po ravneh, na katerih se izražajo, ne samo ni mogoče zlahka uskladiti, pač pa so pogosto celo v manjšem ali večjem nasprotju: prvi zavirajo ali odlagajo druge (in tako delajo samoupravne možnosti formalne), drugi pa brez prvih ostajajo abstraktni in neizpolnjeni. Po eni strani je treba presegati elementarne stopnje razvoja, za kar so potrebni največji napor in občutne restrikcije, po drugi strani pa je treba zagotoviti funkcioniranje ustreznega modela in potrditi njegove osnovne značilnosti in prednosti.

Dvojnost, o kateri teče beseda, relativizira ustrezne družbene pojave in dosežke in tudi sam govor o njih. Če jo skušamo zanemariti, ne moremo dobiti vpogleda v objektivno stanje, s tem pa tudi ne osvetliti dosedanjih stopenj v odnosu med samoupravljanjem in kulturo v Jugoslaviji.

Teorija samoupravljanja, še precej skromna in pogosto deklarativna, je vse do zdaj bolj, kot bi bilo mogoče pričakovati, zanemarila tematizacijo odnosa samoupravljanje — kultura. To med drugim dokazuje, kako žive in močne so ostale na tem območju najrazličnejše ideološke usedline. Treba je torej najprej določiti naravo različnih posebnih odporov, ki še obstajajo.

Pustimo ob strani osnovne ugovore, ki smo jih tu navajeni: ekonomska nerentabilnost, pomanjkanje celotnega plana, šibka produktivnost, revizionizem, pa utopija in anarhija, spontanizem, proudhonizem itd. Cela vrsta predsodkov v zvezi s samoupravljanjem se rojeva iz tradicionalne kulturne politike, če jo lahko tako imenujemo.

Ker *klasiki marksizma* (tudi to poimenovanje pozna v zgodovini celo vrsto zlorab) niso ustvarili teorije samoupravljanja v osnovnem smislu besede, graditve samoupravnega sistema ni mogoče spraviti na golo aplikacijo že oblikovanih formul in modelov. Od tod tudi nujnost, da zavrzemo celo konstrukcijo izrabljenih operacij in pomenov, da tako v praksi kot v teoriji razvijemo in uredimo prilagojene, razvite koncepte. S tem se samoupravljanje postavlja nasproti dogmatičnemu »marksizmu«, prav tako kot tudi vsaki sistemski logiki, kjer prevladujejo normativistični ali ideološki elementi.

Določena zamisel, ki je blizu samoupravljanju, je sicer implicirana že v »asociaciji svobodnih proizvajalcev«, ki jo razglaša Komunistični manifest, v »asociaciji, v kateri je svoboden razvoj vsakogar pogoj za svoboden razvoj vseh«. To, da Marx te misli ni razvijal, lahko preprosto razložimo. Že Engelsu se je zdelo primerno poudariti, da »je Marx govoril samo v grobih obrisih o tem, kar naj bi se dogajalo po socialistični revoluciji«. Problem prihodnje *asociacije delavcev* je samo mimogrede omenil v svojem delu pred državljansko vojno v Franciji, se pravi tedaj, preden je revolucionarna praksa pariške Komune zastavila to vprašanje. Treba se je naučiti, da postavljamo zgodovino delavskega gibanja in tudi teorijo njegove osvoboditve, v širše sinteze in je ne gledati samo prek kanoniziranih tekstov.

Vsaka revolucionarna situacija večjega zamaha si je vselej zadala nalogo, da najde praktičen odgovor na naslednje vprašanje: kako se bo lahko delavski razred sam *združeval* in *vodil* kar najbolj učinkovito (*sveti* pariške Komune, *sovjeti* v Rusiji med leti 1905 in 1917, *Arbeitersträte* od 1918 do 1919 v Nemčiji, *delavski sveti* leta 1919 na Madžarskem, leta 1936 v Španiji, leta 1968 v Pragi itd.). Razumljivo je, da gre za delne in pretrgane izkušnje, vendar vseeno ostaja neizpodbitno, da se je prav v okviru teh pojmov zastavil problem akcije in zveze delavcev, se pravi revolucionarne prakse.

Kadar govorimo o samoupravljanju v deželi »v razvoju«, kot je Jugoslavija, je koristno, če si priključimo v spomin izredno umestno sodbo Ilje Ehrenburga. Pisec Odjuge je predlagal, naj bi gledali na oktobrsko revolucijo kot na posledico številnih demokratičnih, intelektualnih in revolucionarnih tradicij naše civilizacije, po drugi strani pa presodili, kaj sta si od tega lahko rusko zaostalo kmetstvo in ne dovolj razviti ruski delavski razred prisvojila iz te celote, jo asimilirala in povzdignila na višjo stopnjo. Prav tako tudi ideja samoupravljanja razkriva celotno dediščino, obenem socialno in kulturno, socialistično in utopistično, sindikalistično in korporativno, federalistično in antiavtoritarno. V vsakem zgodovinskem trenutku moramo torej ugotavljati, kaj je bilo vsrkano, poustvarjeno in razvito na osnovi te sinteze idej in praks.

V razvoju samoupravnega sistema z vsemi nepopolnostmi, ki so nujne pri takšnem dejanju, in z vso inercijo, ki je dediščina začetne nerazvitosti, torej ne bi smeli razumeti prvih stopenj kot poslednjih možnosti v samoupravljanju. Kritike, ki to premalo upoštevajo, po navadi ostanejo brez pravih razsežnosti, izmuzne se jim bistvo problemov. Enako velja tudi za določene trditve, ki jih mnogi uporabljajo, da bi z njimi prikazovali programske samoupravne projekte kot že dosežene rezultate; te trditve se spreminjajo v demagogijo in tako degradirajo idejo, za katero poudarjajo, da ji služi.

* * *

Izvor in raba besede samoupravljanje terjata nekaj pripomb. Svetozar Marković, prvi jugoslovanski socialist znanstvene in revolucionarne usmeritve (1846—1875), je na začetku sedemdesetih let uporabljal izraz *samouprava*, ki je pomenil obenem avtonomijo in samostojno upravljanje. Marković, sicer učenec ruske socialdemokracije (predvsem Černiševskega in Pisareva), je razširil ruski pojem *samoupravljenie* v podobno smer in smisel, kot so ga pripisovali besedi Bakunin in anarhisti, kajti s tem izrazom je imel

v mislih obenem avtonomijo in samoodločbo v nasprotju z izrazoma *samovlastije* in *samoderžavije* (konkretno: caristično avtarkijo in osebno oblast).

Besedi *uprava* in *upravljanje*, homonima in skoraj sinonima (ki označujeta hkrati dejanje vladanja in upravljanja), sta se s predpono *samo* zlili v izraz samoupravljanje. (Precej analogen odtenek obstaja v angleščini med izrazoma *selfgovernment*¹ in *selfmanagement*, glede na to, ali se beseda nanaša na izvajanje oblasti ali na izvajanje upravljanja, na politični ali na gospodarski ravni). Prvi zakonodajni akti v zvezi z ustanovitvijo *delavskih svetov* (1950), pa tudi teksti s VI. kongresa Komunistične partije Jugoslavije iz leta 1952 (ki je prav na tem kongresu postala *Zveza komunistov*) govorijo istoznačno o »delavskem upravljanju«, »neposrednem delavskem upravljanju« in o »samoupravljanju«. V francoščini in nekaterih drugih romanskih jezikih je beseda *autogestion* mlajšega izvora. Vse kaže, da so jo posneli v petdesetih letih tega stoletja prav po pojmu, ki je bil že posvečen jugoslovanski praksi.²

Treba je torej omeniti, da je kultura, ali natančneje, to, čemur Gramsci pravi *revolucionarna kultura*, bistveno prispevala k oblikovanju tega pojma.

Ko so se leta 1950, komaj nekaj let po vojni, ki je opustošila že tako nerazvito deželo in zdesetkala njeno prebivalstvo, voditelji Komunistične partije Jugoslavije odločili za *pot samoupravljanja*, so s tem sledili dvojni zahtevi:

1. zahtevi, ki je bila imanentna samemu revolucionarnemu projektu, da se spremenijo družbeni odnosi (prav ta volja je tudi sprožila vstajo in spremenila boj, ki je bil na začetku *narodnoosvobodilen*, v revolucionarni spopad);

2. zahtevi in volji (ki je ni mogoče ločiti od že omenjene, in je dobila nov pomen po letu 1948), po graditvi družbe, ki bi bila *drugačna* od družbe, v kateri so se razvile stalinistične deformacije, proti katerim so se dvignili jugoslovanski komunisti in obsodili njihovo birokratsko, etatistično, dogmatično ter avtoritarno naravo.

Po eni strani torej *spremeniti družbo*, po drugi strani *delati drugače*: dve odločitvi, ki sta izšli iz iste volje in postavili kot svoje vodilo *samoupravljanje*: projekt, da *delavski razred sam* vodi in upravlja skupnost in podjetja in se to več ne dogaja v imenu *delavskega razreda*. Ta dvojna volja se kaže kot izraz vsega, kar je določalo prejšnjo prakso revolucionarnega gibanja v Jugoslaviji. Že med ilegalnim delovanjem pred vojno, še bolj pa v letih partizanske gverile, objektivne okoliščine po večini niso dopuščale, da bi bili odločitve sprejemali na osnovi skrbno preučenih in preverjenih teoretičnih postavk: treba se je bilo odločati hitro in neposredno. Odločitve za ustanovitev *delavskih svetov* pa tudi prvi koraki samoupravljanja so bili, lahko rečemo, *partizanska* dejanja, se pravi v svoji osnovi spontana: po letu 1948, v okoliščinah naravnost nevzdržnega pritiska, sta se pojavili obenem

¹ Ob robu neke strani Bakuninovega dela *Etatizem in anarhizem*, kjer si je Marx leta 1874 zabeležil svoj plemični dialog s piscem, je mogoče najti izraz »self-government Komune«. To je pri Marxu edina raba tega takrat že znanega izraza, in sicer v posebnem pomenu, sredi angleškega delavskega gibanja.

² Francoski raziskovalci opozarjajo na enega prvih primerov rabe tega izraza v članku Pierra Chaulieua z naslovom *Pogoji za možnost samoupravljanja*, ki je izšel v časopisu *Socializem ali barbarstvo* (št. 22, julij—september 1957, Cf. von Bourdet: *Prometejeva osvoboditev*, poglavje V, Založba Antropos).

nujnost in volja po ukrepanju brez odlašanja, po takojšnjem odgovoru na napad. Ta neupogljivi zanos je premagal vse ovire ideologije, ki jo je bil vsilil stalinistični monolitizem; ta zanos je tako zasekal novo, nepričakovano razpoko.

Je bila ideja o postavitvi samoupravnih struktur posledica jugoslovanškega spora s Stalinom ali pa so obstajali že poprej globlji vzroki, ki bi sami po sebi pripeljali do te odločitve in pozneje tudi do preloma? Odgovori na ta vprašanja so vse prepogosto ali preveč preprosti ali pa ostajajo med oklepaji. Nedvomno drži, da so se med NOB, v razvojni stopnji, ko je ljudska vstaja dobivala revolucionarno naravo, v praksi razvili, številni samoupravni elementi spontanega tipa (denimo *ljudski odbori* na osvobojenem ozemlju, kot opozarja Edvard Kardelj³). Kakor koli že, različno je mogoče zastaviti vprašanje o kontinuiteti teh prvih jeder samoupravljanja. Vse kaže, da so bile najbližje resničnosti kritične presoje, po katerih so bile te elementarne oblike deloma odrinjene zaradi izjemno težkih okoliščin neposredno po vojni (ko je bilo posnemanje sovjetskih modelov nujno), pozneje, na začetku petdesetih let, pa so bile znova uveljavljene in uporabljene v obliki prvih *delavskih svetov*.

Vendar ni naš namen, da bi tu spet razpravljali o starem problemu *spontanosti* in ugotavljali, v katerih primerih spontanost je ali ni potrebna in pozitivna. Že dobro znani teksti (pred polemiko in po njej med Rozo Luxemburg in Leninom) so pokazali, kako pomembna, celo odločilna je spontanost kot vzvod revolucionarne akcije pa tudi kot revolucionarna dejavnost, ki ostaja na tej ravni, ne da bi ji uspelo dvigniti se od *organizacije* in *discipline*, ki sta nujno potrebni in brez katerih taka akcija zgublja svoj zamah in moč.

Glede na to, kar dandanes vemo o revolucijah v svetu, bi bilo skrajno naivno, če bi razglašali končno veljavnost ali predobstojnost že izdelanih teoretičnih formul pri tem iskanju *nove poti*, ki stoji nasproti degradaciji stalinistične prakse in ideologije. Ali ni navsezadnje nezdržljivo s samoupravnim duhom, da bi vsiljevali vsem konkretnim vsebinam kakršen koli teoretični apriorizem; vse to še toliko bolj, ker si samoupravljanje prizadeva, da bi bilo *delo delavcev*, in pričakuje od njih, da sami odločajo, kako se bo razvijalo. Ko je Karl Korsch govoril prav o delavskih svetih in o Pannekoeku, je pravilno opozoril, kako zelo »ničevno je določevati rast novih oblik: te se namreč izražajo in nastajajo edinole sredi dejanskega boja delavcev«.⁴

Izkušnje, ki smo jih preučevali — ne bolj njihovi neuspehi kot uspehi — kažejo, kako zelo nujno je že ob prvih korakih samoupravnega delovanja in na vsaki stopnji njegovega razvoja poglobljati intenzivno teoretično aktivnost, prav tako pa tudi kritično zavest in temu ustrezno kulturo.

* * *

V grobem je jugoslovanško samoupravljanje prešlo tri, med sabo dovolj jasno diferencirane razvojne stopnje:

³ Edvard Kardelj se večkrat loteva tega problema. Pozornost v zvezi s tem velja še posebej njegovi študiji *Izvor in pomen samoupravljanja v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji* (Marksistička misao, št. 1, Beograd 1976, str. 20).

⁴ Karl Korsch, naveden po izboru Ernesta Mandela: *Delavska kontrola, delavski sveti, samoupravljanje* (zal. Maspéro, str. 269).

1. Med letom 1950 in 1960 se oblikuje razvojna stopnja, ki sega od prvih *delavskih svetov* z zelo omejenimi pristojnostmi vse do ustanovitve *delovnih skupnosti*, ki so nekoliko bolj homogene (s pomembnimi etatskičnimi in administrativnimi strukturami ter centraliziranim odločanjem, ki je puščalo *delavskim svetom* le možnost delne *participacije*).

2. V naslednjem desetletju se razvija izjemno težavno obdobje, med katerim pristojnosti (tako na ravni *upravljanja* kot na ravni *izvajanja oblasti*) preidejo iz območja državnega aparata na različne institucije, podjetja, tovarne, v katerih pa iz razlogov še ni lahko zagotoviti resničnega delovanja samoupravnih skupnosti (to se je večkrat izrodilo v različne oblike so-upravljanja, institucionalizma, tehnokratske prilastitve, managerstva in podobnega, kar je bilo razkrito in napadeno v letih 1971—72).

3. Značilnost sedemdesetih let je v naporih za doseganje *združenega dela* (ustanovitev samoupravnih interesnih skupnosti) in v poskusih medsebojnega zблиževanja dela in kulture (izkušnje prvih *samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo*).

Če so bila na začetni stopnji razvoja teoretična nezadostna dela tako imenovanega *revolucionarnega tveganja*, je pozneje razvoj samoupravnih struktur in njihova razširitev na različna področja družbenega življenja — sem sodi seveda tudi kultura — vedno bolj zahteval temu ustrezno teorijo. Poleg *osnovnih obrisov, generalnih linij in temeljnih načel*, ki jih je že od začetka upravičevala praksa, se je vse ostreje zastavljala potreba po podrobni izdelavi glede življenja in delovanja, iskanja in uresničevanja natančnejših *programov in modelov*, po zagotovitvi učinkovitih, kritičnih korektivov, po proizvodno učinkoviti organizaciji in disciplini, in kot zadnja posledica, po oblikovanju ustrezne zavesti in kulture.

To je bila dotlej povsem neraziskana pot: zato je bilo povsem naravno, da so nastajale nepredvidene težave in pomanjkljivosti, ki so bile po večini priznane ob obratih vsake nove razvojne stopnje, ki je sklenila ali preklicala tisto, katero je nasledila. Razlogi in vzroki za to so številni: *volonterizem* je po začetnem obdobju postopoma izgubljal svojo legitimnost (in učinkovitost); o tem, žal, nimamo veliko dokazov, vse od gradenj znamenitih »političnih tovarn« (popolnoma nerentabilnih) pa do materialne škode, ki so jo povzročile improvizacije v kmetijstvu.

Organiziranost je ves čas skušala izpodriniti *spontanost* prejšnjega obdobja. Tako se je na koncu zgodilo, da je bila kot neizogibna postavljena *racionalizacija* položaja v celoti (krepitev *družbene kontrole*, uvedba *ekonomske reforme, tržni korektivi*, določeni kriteriji *rentabilnosti* itd.). Vse to pa je seveda moralo postati vir novih problemov, na katere navadno vnaprej niso računali (škodljivi vplivi *tržnih odnosov*, tehnokracije, *ekonomske moči* v obogatenih podjetjih, ponovna pojava malomeščanske ideologije pri tako imenovanem *srednjem* razredu, naraščanje potrošniške mentalitete, brezposelnost ter izseljevanje delavcev in tako naprej).

Upanje, da se bo samoupravljanje v začetnih razvojnih stopnjah že samo zavarovalo, takoj ko bo dosežena zadovoljiva stopnja organiziranosti in koordinacije funkcij na najširši družbeni ravni, se je po vsem, kar se je zgodilo, izkazalo kot neosnovano. To je bil tudi razlog, zaradi katerega je X. kongres Zveze komunistov leta 1974 sklenil (v nasprotju s prejšnjimi kongresi, kjer je bila poudarjena usmeritev, da se zmanjša funkcija partije v družbenem življenju), da izroči partijskim strukturam bolj neposredno

vlogo kot poprej, sklenjeno pa je tudi bilo, da je potrebna večja ostrina v obravnavanju problemov, predvsem do nacionalnih sporov.

Tako so problemi jugoslovanskega razvoja izraženi v splošno znanih pojmih delavskega gibanja, kot so: *volonterizem, organiziranost, spontaneizem, disciplina, avtoriteta, zavest*. Prav na tej ravni znova nastopi kulturna razprava.

II

SAMOUPRAVNE STRUKTURE IN TRADICIONALNE MENTALITETE

Ta esej nima namena, da bi orisal zgodovino jugoslovanskega samoupravljanja, marveč hoče precizirati, kakšen prostor pripada kulturi v celotnosti te problematike. Seveda tu nikakor ne gre za prostor ob strani, za kakšen partikularizem, za nekakšen nov *proletkult*.

Že v trenutku, ko je bila predvsem aktualna ustanovitev *delavskih svetov*, so na področju kulture zavračali modele, katerih izvor so pripisovali, včasih zmotno, stalinizmu: *socialistični realizem* je prenehal biti uradna doktrina v literaturi in umetnosti na splošno (prav kmalu zatem je postal predmet zasmeha); avtoritarnost *partijnosti* je najprej postala sporna kot kriterij ideološke ortodoksosti, tako v umetnosti kot v filozofiji, kmalu zatem je bila zavržena in brž pozabljena; na širši ravni je bilo postavljeno na stranski tir delo dokaj številnih kulturnih in umetniških združenj, predvsem tistih v zvezi, o katerih je obstajal dvom o avtentičnosti njihove motivacije; potem so usahnile različne oblike amaterizma (treba je priznati, da je vse to po veliki večini odmrlo zaradi potreb dobe, zaradi novih oblik komunikacije in zabave; kljub vsemu temu pa so imele nekatere od zavrženih strani več vrednosti kakor praznina, ki je ostala, ko jih ni bilo več); in končno, skrčile so se tudi *množične akcije* in njihovi kulturni programi (na primer gradnja železnic in cest, kjer so imele mladinske brigade tudi vzgojne namene, pa kampanje za odpravo nepismenosti itd.).

Kulturni sektor, kakor so ga takrat še imenovali, je bil večinoma prepuščen *kulturnim delavcem* (ta izraz so vpeljali v istem obdobju), pod pogojem, da spoštujejo določene postavljene norme.

Ti ukrepi so imeli kljub vsemu pozitivne učinke: razširjale in množile so se najraznovrstnejše umetniške pobude: v umetnosti, literaturi, na filmu so se znova začela pojavljati pomembna dela, različne omejitve, ki so še obstajale na estetski ravni, so izginjale druga za drugo, dosti hitreje in dosti laže kakor na ideološki ravni v strogem pomenu besede. Svobodna izbira »oblik« in slogov je počasi pripeljala do določenih opredelitev: vprašanja svobode izražanja, kulturnega obnašanja in delovanja je bilo mogoče postavljati in tematizirati popolnoma na nov način.

Vendar kulturna problematika v družbi nikakor ni bila deležna tolikšne pozornosti, kot bi jo zaslužila. Teoretska refleksija o *samoupravljanju* v kulturi se je razvijala počasneje, kot bi lahko upravičeno pričakovali. Težko bi bilo v nekaj besedah razložiti, zakaj se je toliko intelektualnih naporov dolgo omejevalo le na kritiko stalinizma (»Stalinov fantom« je bil precej časa za mnoge med nami prava obsedenost), namesto da bi se bili lotili novih tem, drugačnih alternativ socializma.

Delegatski princip, ki označuje bistvo samoupravnega poskusa, je bil dosti bolj prikladen in uporaben na drugih področjih kot v kulturi. Tu je bilo treba vse postaviti na novo. Večidel časa se je bilo treba zadovoljiti s tem — hkrati z vsemi nevarnostmi birokracije in inercije tradicionalne kulture — da smo ostajali na pol poti ali sprejemali različne kompromise.

Ustanovitev *svetov* v kulturnih institucijah (založniške hiše, gledališka in koncertna vodstva, razstave, galerija, šolstvo na vseh stopnjah itd.) je na nekaterih območjih pripeljala do rezultatov, ki nikakor niso majhni, obenem pa so tudi nastale najrazličnejše napake. Založništvo najbolj ponazarja dobre in slabe strani v začetku tega poskusa. Vpeljava *svetov* po založbah je bistveno zmanjšala avtoritarno vlogo (ki je včasih dosegla stopnjo pravcate cenzure) direktorja ali uredništva in obenem razširila možnost izbire tiskanih del. Tako je jugoslovanska javnost med drugim dobila možnost brati v prevodih skoraj vsa vélika dela svetovne literature in filozofije, vštevši tekste, katerih ideje so bile v nasprotju s trenutnim uradnim »gledanjem« (prevedenih je bilo veliko modernih piscev, ki so jih drugod označevali kot »dekadente«, »buržuje«, »reakcionarje« ali celo kot »sovražnike«: Kafka, Joyce, Hamsun, Céline, Trocki, Solženicin — v vsej njihovi različnosti). Težave pa so se pojavile na ekonomski ravni: knjig, ki so jih oblikovali (večinoma so bili ekonomsko nerentabilni) in predlagali *sveti*, ni moglo pokupiti majhno tržišče, posebno ko je bilo vrh vsega razdeljeno na različne jezike in pisave, tako da so bili založniki, če so hoteli vzdržati, prisiljeni izdajati vse več komercialnih, plehkkih del in neizprosno višati cene knjigam, ne da bi pri tem lahko upoštevali »dobre namene« in opozorila članov *svetov*.

Temeljne težave, s katerimi smo se srečevali pri uvajanju samoupravljanja v kulturi, so med drugim tičale v nedomišljeni aplikaciji modelov, prevzetih iz drugih območij (predvsem iz ekonomije), in v zanemarjanju posebnosti, značilnih za kulturno dejavnost. Izredno težko je torej povsod prilagajati *delegatski princip* brez tveganja enoličnosti ali konformizma.

Potreben je bil poseben trud, da bi popravili najbolj hude napake, in sicer z ustanovitvijo posebnih *komisij* in *fondov* za kulturo, s katerimi smo skušali razviti širšo *participacijo* ustvarjalcev in porabnikov (predvsem ob razdelitvi finančnih sredstev, predvidenih za proračun za kulturo). Tako sestavljena telesa sicer niso izločevala dela *svetov*, vendar so mu precej pogosto dajala omejen in dokaj formalen značaj. V sedemdesetih letih, natančneje, v letih 1974 in 1975, je narasel trud, da bi se postavili po robu institucionalizaciji omenjenih *komisij* in *fondov* in zavrli birokratizacijo njihovih medsebojnih funkcij.

Institucionalizirano mecenstvo si je vedno bolj prizadevalo, da bi tako ali drugače dajalo prednost koristim mecenov, se pravi ob tej priložnosti koristim države ali administracije, ki v resnici le stežka pristajata na resnično *demonopolizacijo* javnih funkcij. Zavest o tej nevarnosti — poudarjeni v številnih diskusijah — je povzročila ustanovitev *samoupravnih interesnih skupnosti* za kulturo. Te skupnosti dejansko nadaljujejo izkušnjo prejšnjih *komisij* in nekdanjih *fondov*, vendar spreminjajo in prilagajajo razsežnosti in vsebino *participacije*. Ta novost je bila zasnovana, da bi se lahko kultura osvobodila spon institucionalizma ter se integrirala v tkim. *združeno delo*, prav tako pa tudi zato, da bi združila dopolnjujoče se finančne vire od različnih skupnosti (podjetja, tovarne, posebne pomoči in dotacije, ~~skratka~~,

vsi tisti dejavniki, ki jih jugoslovanska terminologija imenuje *neposredna proizvodnja*).

Zamisel je videti precej napredna in izvirna. Toda njena aplikacija je šele na začetkih in nimamo na voljo dovolj podatkov, da bi lahko kritično ocenili njen pravi pomen in možnosti. Kakor koli že, uspeh takšnega poskusa je odvisen tako od delovanja *svetov*, katerih člani so vse prepegosto heterogena celota, kakor od materialnih okoliščin, ki lahko onemogočajo novim modelom, da bi presegli merila *komisij in fondov*, iz katerih so izšli. Prav takó bi lahko pripomnili, da *samoupravne interesne skupnosti za kulturo* ponujajo prav malo različic, to pa bi lahko pripeljalo do tega, da bi postale pretirano podvržene mnogovrstnim vplivom in navadam prakse, z drugo besedo, *prakticizma* in pragmatizma.

Če gledamo na ta vprašanja z najbolj konkretnega in najmanj utopičnega možnega kota, je treba priznati, da zelo pogosto najbolj izdelani modeli, ki so obenem tudi najbližje idealu, v objektivnih okoliščinah ne morejo delovati, kot je bilo predvideno. Po drugi strani pa se delne odločitve in celo določeni kompromisi (kjer *staro* vztraja in se ohranja bolj, kot bi hoteli, in kjer *ново* prodira dosti manj, kot bi si želeli) marsikdaj izkažejo za bolj funkcionalne in učinkovite.

Neka druga, izjemno pomembna izkušnja v zvezi s tem prav tako priteguje našo pozornost: uvajanje samoupravljanja v celotno družbo in še posebej v kulturo ni odvisna samo od izbire modelov ali od njihove bolj ali manj uspele aplikacije, ampak tudi od okoliščin, v katerih so ti modeli realizirani. Če temeljem, na katere se opirajo samoupravne strukture, manjkajo ustrezni družbeni in kulturni fermenti, izločijo samoupravljanje, prav kakor tkivo izloči cepič, ki mu ne ustreza. V tem pogledu je jugoslovansko samoupravljanje prestalo številne poučne izkušnje. Treba je upoštevati težave, ki so neločljivo povezane z nezadostnim ekonomskim razvojem, z vplivi in pritiski, ki jih zunanji, heterogeni sistemi izvajajo na strukture naše družbe, in ne nazadnje, treba se je zavedati tudi tega, da obenem s tem različne kulturne tradicije narodov in narodnosti, ki sestavljajo jugoslovansko federacijo, niso dosegle enake ravni razvoja. To marsikdaj hudo otežkoča jasno vzpostavitev dogovorjenih akcijskih programov in skupnih kritičnih parametrov. Po drugi strani pa je samoupravna federalizacija — na ravni nacionalnosti, regij in njihovih kultur — pripeljala do novih in pomenljivih odločitev v zvezi s starim *nacionalnim vprašanjem*, takó glede zakonodaje kot tudi v družbeni praksi.

Opozorimo ob tem na posebej pomenljivo protislovje: na jugoslovansko kulturo in umetnost je povojna politična akcija odločilno vplivala (in tudi dala *signal* za začetek obračuna s stalinističnim kulturnim funkcionalizmom, ždanovščino, socialističnim realizmom itd.), medtem ko smo daleč od tega, da bi lahko enako rekli za povratno delovanje kulture na politiko. Dejansko so evropske revolucionarne tradicije najpogosteje puščale v ozadju — zaradi naravnega toka stvari — graditve resnične avantgardne kulture, saj so gledale na kulturo kot na navadno sredstvo in posvečale vso svojo pozornost neposrednim nalogam *razrednega boja*, kakor so se postavljale v *bazi* in v *neposredni akciji*. Tu ne moremo posebej analizirati vseh posledic mehanicističnih teorij, ki so jih zagovarjali predvsem različni *proletkulti*, še manj pa metodologijo determinizma, ki je popolnoma pretrgal z avtentičnimi viri marksistične misli in je v svoji naivnosti predvideval, da bo *nova*

kultura nenadoma vzknila iz *novih proizvodnih odnosov*, tako kakor v grškem mitu Atena iz Zeusove glave.

V jugoslovanskih razmerah nikakor ni bilo vselej lahko prenašati negativne posledice drugorazrednega položaja »kulturnega sektorja«; te je spremljal tudi občutek frustracije, ki jih je ta položaj porodil. Tradicionalne strukture so še vedno prevladovale v vseh *nacionalnih kulturah* večnacionalne Jugoslavije (enako kot v drugih deželah), in v njih se je nadaljeval razvoj, ki jim je bil pač lasten; pri tem pa so pogosto izkoriščale bolj ali manj upravičen strah pred možnostjo, da se vrne stalinizem ali ždanovščina, ali pa bojazen pred administrativnostjo in dirigiranostjo v kulturi.

Prav tako je treba postaviti na pravo mesto ponoven pojav določenih nadvse značilnih alibijev *tradicionalnega intelektualca* (če uporabimo Gramscijev izraz), alibijev, ki so podpirali različne oblike odpora do samoupravnih družbenih pobud. Pri tem imamo v mislih *nestrinjanja* in *odpore* raznovrstnih usmeritev, ki niso mogle izpričati avtentičnih motivacij, katerih ustvarjalnost bi lahko bila opravičilo ali utemeljeni razlog: po navadi se ta nasprotovanja opirajo na preživelo rabo in rutino, na bolj ali manj dvomljive psevdoliberalne ali nacionalistične umike, na vračanje glede na zgodovinske zahteve našega časa. K temu je treba dodati, da so različni *primeri in incidenti*, ki so se pojavili kot posledica omenjenih duhovnih stanj, še vedno dejavnim birokratskim strukturam omogočali opravičilo za ukrepe, ki so povsem nezdržljivi z naravo umetniškega in kulturnega ustvarjanja.

Upočasnitev samoupravnega razvoja ali njegovo korakanje na mestu, različne *krize* (kot take tudi priznane), ki so se pojavile ob raznih okoliščinah, obenem s posebno ostrino, ki je značilna prav za področje kulture: vse to je prepričljivo dokazalo, da so za samoupravljanje že poprej potrebne bistvene spremembe na ravni zavesti: potemtakem je prav kultura poklicana, da odločilno poseže in sama določi samoupravni projekt ter ne dopušča delavcu le tega, da ostane navaden »udeleženec«, ampak postane resničen subjekt in ustvarjalec družbenih odnosov ter proizvodnje; tako se reši najrazličnejših manipulacij, ki je navadno njihov objekt (ekonomska, tehnokratska, ideološka, etatiistična, nacionalistična, administrativna ipd. manipulacija).

Seveda ni možno avtentično in integralno samoupravljanje brez razvite družbene in kulturne zavesti. V Zvezi komunistov Jugoslavije je prevladalo prepričanje, da bosta uvajanje samoupravljanja v družbi spremljala prebuditev in spodbuda take zavesti, in sicer po zaslugi ustreznih *vzgoje*. Če se procesi družbenega razvoja začenjajo v teh okvirih, postanejo izredno težavni. Nobenega dvoma ni, da pride tu do veljave ena značilnih težav, katerih notranja protislovja so podobna tistim, ki jih je slutil Marx, ko je v teh pojmi govori o *socialistični vzgoji* na splošno: »*To je težava prav posebne vrste. Po eni strani je za postavitev ustreznega vzgojnega sistema nujna sprememba družbenih razmer, po drugi strani pa je vzgojni sistem nujno potreben za spremembo družbenih razmer*«. ⁵

Če parafraziramo to ugotovitev, lahko rečemo, da je treba dati prednost samoupravljanju, če hočemo ustvariti samoupravljalsko zavest, obenem pa dajati prednost samoupravljalški zavesti, če hočemo vzpostaviti samouprav-

⁵ MEW, zvezek XVI, str. 252, citirano po delu Lelia Bassa: *Možnosti leveice* (prevod, izdan pri Komunistu, str. 167, Beograd).

ljanje. Ta navidezni paradoks terja natančnejšo določitev: vozle je treba nekje presekat. Prav tu tiči del *revolucionarnega tveganja*, ki ga vsebuje ta projekt.

Tu se odpira široko polje vprašanj, ki se jim marsikdo najraje izogne ali pa omeji v okvire abstrakcije in utopičnosti. To je subverzivni boj nove samoupravljalске zavesti proti stari, negibni in blokirani miselnosti (tako malomeščanski kot dogmatski).

Povsem jasno je, da se samoupravljanje opira predvsem na dosedanje družbene odnose. Ugotovili smo lahko, da sta bili na *ekonomskem sektorju* v ožjem smislu besede izločitev in preseženje starih osnov neprimerno lažji in hitrejši kot v zavesti, in natančnejše, na ravni kulture. V razvojnih stopnjah prehoda je neizogibno, da se določeni elementi prejšnjega *vrednostnega sistema* še ohranjajo in se novi elementi naslanjajo nanje (pogosto nepremišljeno): tako se dogaja, da je tradicionalna lestvica vrednot deloma sprejeta, nova pa le deloma utrjena. Zato nastajajo včasih v dramatičnih okoliščinah huda protislovja. Vprašanje *vrednot* in *odgovornosti* doseže visoko stopnjo pomembnosti. Tako je v jugoslovanskih razmerah zrasla cela vrsta etično kulturnih vprašanj in je treba reči, da rešitve niso bile vselej najboljše. Oglejmo si nekatera:

1. Večina *vrednot*, razglašanih v predrevolucionarnem obdobju, ni mogla biti ne verificirana ne uvedena v praksi v okvirih prejšnjih družbenih struktur; pot do njih po zmagoviti revoluciji zahteva dosti bolj celotne moralne in kritične postopke, kot bi bilo mogoče domnevati.

2. Koliko in kako dolgo lahko ostanejo v veljavi *vrednote*, na katerih je slonela revolucija med bojem in v trenutku, ko je prišla na oblast?

3. Mar niso v poznejšem obdobju, ki ga opredeljuje samoupravljanje, potrebne tudi druge aksiološke definicije (na primer definicije, ki se nanašajo na novo pojmovanje identitete, kot izhaja iz samoupravljanja)?

Za razvite samoupravne odnose — to dobro vemo — je potrebna visoka stopnja individualne in kolektivne *odgovornosti*, prav tako pa tudi prava zavest o *vrednotah*, ki temu ustrezajo. Vendar se praksa srečuje in spopada z raznovrstnimi preživeli oblikami ter pogledi. Takó se pojavljajo, najpogosteje kot izraz stare patriarhalne in tradicionalistične miselnosti, različne oblike avtoritarizma: te oblike so posnete po očetovski avtoriteti primitivne družine, kjer je odločal *pater familias*, pa po avtoriteti šefa ali »glave« v določenih, prav tako še primitivnih skupnostih (tako je še v zaostalih balkanskih pokrajinah, kjer prevladujeta še živinorejska in poljedelska kultura); te oblike avtoritarnega vedenja se pod raznimi vidiki reproducirajo tudi v novih družbenih strukturah. Od tod izvira značilen pojav: v razmeroma precejšnjih primerih ne gre samo za posameznika, ki si nasilno prilašča pravice cele skupine in ji vsiljuje svojo *avtoriteto*; problem je v majhni zavesti članov skupnosti (zlasti pičlo izobraženih ali nezadostno »vzgojenih«, tistih torej, ki prihajajo iz najbolj nerazvitih pokrajin v industrijska središča in so jih že stoletja vzgajali k poslušnosti), ki iščejo in tudi ustvarjajo *avtoritarne osebnosti* po podobi, ki se jim zdi prikladna in primerna. Takó se dogaja, da najbolj izraziti posamezniki združijo okoli sebe število podvrženih in poslušnih ter tako degradirajo naravo odnosov v podjetju in skupnosti. Pojmovanja in miselnost kultur starega tipa prihajajo v spor s poskusi sociokulturne obnove, se pravi, s samoupravljanjem.

Temu avtoritarnemu vedenju ustrezajo analogni odnosi — tradicionalistični in hierarhični — na ravni družine (odnosi do ženske lahko pogosto, celo po razlastitvi buržoazije, potrjujejo Engelsovo stališče, ki ugotavlja, da je »v družini mož buržuj in žena proletarka«).

Različne posledice kulturne nezadostnosti se kažejo na vsakodnevni ravni v odporu proti samoupravljanju pod videzom številnih zlorab, kakor so nemarnost do skupne lastnine, njeno zapravljanje, malomarnost pri delu, korupcija in zlorabljanje uradne oblasti, protekcionizem in nepotizem; neredko se na tej ravni prav nič ne upoštevajo odločitve samoupravnih teles, statutarnih formulacij, pristojnosti *svetov*, javnih razpisov itd.

Tudi *kulturno* območje ni varno pred zlorabami te vrste: oblikovanje spletkarskih združb in klanov, privatizacija tiska, sprejemanje indoktrinacije, favoritizem, dodeljevanje nagrad ter privilegijev in tako naprej.

Samoupravljanje ni moglo samodejno izločiti takšne prakse. Predvsem se je treba znebiti naivnih iluzij, ki so polne neomejenega zaupanja o *samodejnem* delovanju in samoupravnem *mehanizmu* samim po sebi (prav na tej ravni znova oživljajo stare mehanicistične in deterministične kategorije). Edino razvita zavest delavcev, in to na izredno široki ravni, lahko uresniči in dejansko socializira avtentične zahteve samoupravne družbe, in sicer v dolgotrajnem procesu, v katerem kultura spet dobi odločilno vlogo.

III

KULTURNE PERSPEKTIVE

Kritično razmišljanje o *odgovornosti* in *vrednotah* poudarja kot prvo nujnost organiziranja *vzgoje*. Izkušnje dokazujejo, da se je tudi tu treba osvoboditi preštevilnih upanj, obremenjenih z utopizmom. Nemogoče se je strinjati s stališčem, naj se samoupravljalca nauči spoznavati samoupravljanje edinole »v praksi«, bolj ali manj spontano ali rutinersko. Prenajanje samoupravnih izkušenj je mnogo bolj učinkovito, če poteka vzporedno s prakso, v specializiranih vzgojnih točkah v podjetju ali v kakršni koli ustanovi (sem lahko štejemo nekatere primere v velikih industrijskih središčih, vendar je vse skupaj še nezadostno). V zadnjih časih je bila izražena potreba, da bi dali večji poudarek *samoupravljalški vzgoji* na šolah na vseh stopnjah (v zvezi s tem je treba pripomniti, da ta oblika pouka ne bi smela imeti nič skupnega z oblikami indoktrinacije in »ideologizacije«, kakršne lahko z obžalovanjem gledamo ponekod drugod). Do zdaj ta načrt ni doživel posebej zaželene aplikacije deloma zaradi tradicionalnih struktur v izobraževanju in njihovega odpora deloma zaradi njihovega pretiranega zaupanja v prakticizem. V zvezi s tem je treba razpršiti določena sumničenja, obremenjena s ideološkimi hipotekami, ki se razkrivajo s zastavljanjem takih vprašanj: kdo bo vzgajal samoupravljalce? Če je ta naloga zaupana inteligenci, mar ne bo ta vsilila zunanje (in neorganske) zavesti delavskemu razredu? Mar ni nujno, da si delavski razred *od znotraj* ustvari svojo zavest? Vendar pa, koliko lahko to sploh sam stori, če upoštevamo njegovo dejansko stopnjo razvoja?

V jugoslovanskih razmerah se je pokazalo, da je dosti manj koristno skriti te dileme na formulo *vsiljevanja zunanje zavesti* kakor pa izkoristiti

vse razpoložljive moči (na prvem mestu kulturo v najširšem pomenu besede) in hkrati z njimi podpreti tako zahtevo. Povsod, kjer tega procesa ni bilo, vodita tradicionalna miselnost in vedenje delavca k pasivnosti, k udobni skušnjavi, da bi se zadovoljil s položajem »parcialnega delavca« (Marx), k opustitvi svojih pravic do odločanja in k podobnemu (nadomestki tradicionalne avtoritete očeta, gospodarja, boga), skratka, k »begu« pred svobodo, ki jo je šele treba doseči.

V tovrstnih procesih dobi čisto poseben pomen informacija, zasnovana obenem kot socio-kulturno dejstvo in vzgoja ter poučevanje. Potreba po popolni in odprti informaciji je vzporedna z možnostjo, da baza, notranje medsebojno povezana z idejo *skupnosti svobodnih proizvajalcev*, v vsakem trenutku lahko odpokliče ali nadomesti predstavnike in voditelje. Samo po sebi je razumljivo: bolje ko je posameznik iz baze informiran, teže je z njim manipulirati; ne uklanja se slepo pred odločitvijo, o kateri ga samo obvestijo in naredijo soodgovornega, prav tako ne pred *linijo*, ki jo začrtujejo na podlagi biti navaden objekt, enotnost in glas, ki ga preprosto *prštejejo*, ampak postane dejavnik, ki se *multiplificira* v celoti in prek nje: prispevek posebnega postane tako kvalitativen, medtem ko kolektivnost neha biti samo vsota ali navadna količina. Edino pod tem pogojem je mogoče govoriti o *kolektivnem intelektualcu* in obenem zavrniti zloglasno prispodobo o mravljišču.

Pri preučevanju te problematike je težko ločiti analizo obstoječe prakse od *programa za prihodnost*, prek katerega se praksa steka v sedanost in projicira v prihodnost. Samoupravljanje je globoko degradirano z vsako obliko govora, ki skuša prikriti nezadostnost praktičnih realizacij. Tega ne smemo nikoli zanemariti, obenem pa moramo prikazovati samoupravljanje kot družben projekt za prihodnost, v katerem so določene postavke že uresničene, druge so na začetku, tretje pa spet komaj nakazane. Nekaj primerov:

1. Glede na to, da cilj samoupravljanja ni samo preprosto večanje profita, ampak predvsem osvoboditev delavca in vzpostavitev novega načina življenja, dobivajo vedno večjo pomembnost prav kvalitetne spremembe (humanizacija dela, šolanje in specializacija na vseh ravneh, zabava in prosti čas, raznovrstne kulturne potrebe in tako naprej).

2. Kriteriji, ki jih je potrdila samoupravljalška baza, omogočajo in dajejo možnost, da zavrremo »bolj rentabilne« odločitve, ki vnašajo pred-sodke v okolje ali pa ne ustrezajo ekološkim ocenam. Kot vemo, je prav na tem področju zakon profita nekatere visoko razvite dežele pripeljal v nič kaj zavidljiv položaj. *Samoupravne odločitve* skupnosti, ko gre za zaščito človeka in njegovega okolja, se lahko v več primerih uresničijo.

3. Usposobljeni samoupravljalci lahko prek svojih *svetov* pri pristojnih strokovnjakih (tudi zunaj svojega podjetja, pri »nemanipuliranih« instancah »brez lastnih interesov«) zahtevajo bolj ustrezne različice takega ali drugačnega projekta in se odločajo za najbolj zadovoljive rešitve; pri tem tako polno izkoriščajo svojo moč odločitve in onemogočijo vsak poskus avtoritarnega prilaščanja (direktorskega, tehnokratskega, managerskega itd.).

4. Izvoljena telesa — delavski *sveti* in različne *komisije* — imajo prav tako priložnost, da korak za korakom presega okvire organizacij, katerim pripadajo, in sprožijo proces *neposrednega odločanja* tudi v širših družbenih strukturah; le tako se lahko sproži dejanska demonopolizacija javnega

dogajanja (z vsemi posebnimi oblikami mikrodemokracije). Treba je preprečiti razkol med družbenimi in življenjskimi funkcijami v ločene »sektorje«, treba se je postaviti po robu egoizmu kot posledici partikularizacije (čeprav samoupravljaljske), treba zbrisati različne oblike indoktrinacije (politične in ideološke, merkantilne in tehnokratske), treba preverjati kvaliteto, zahtevati popolno spoštovanje proizvodnih, družbenih, etičnih in — zakaj pa ne? — estetskih norm.

Med različnimi teoretskimi prijemi, ki se ukvarjajo z načini in pogoji *delavske* ali *proletarske kulture* (in kot vemo, je bila večina teh poskusov obsojena na neuspeh), se nam zdi prav ta najmanj utopističen. Če pripisujemo dovolj širok pomen kulturnemu ustvarjanju, menimo, da bi prav ta prijem lahko vodil k možni sintezi dela in kulture. Če gledamo na bistvene probleme našega vsakdana iz tega kota, se nam pokažejo v čisto novi luči.

V tem okviru ima tudi politika, ko neha biti pojmovana kot izvajanje oblasti, možnost, da izpolnjuje svojo temeljno funkcijo sredi človeške skupnosti. Gre torej za to, da dobi tudi politična dejavnost vrednost kulturne, da bi — kot končni cilj — iz nje ustvarili nekakšno družbeno ustvarjalnost.

Seveda nikakor ni preprosto premostiti sedanja nasprotja in razlike med *političnim* in *kulturnim*. Če hočemo to doseči, je bržkone treba začeti s tem, da sprejmemo misel, kako kultura prinaša politiki domišljijo, ki je nujna za preseganje rutine in banalnosti *del in dnevo*, kako kultura politiki prišepetava ravno toliko utopije, kolikor je potrebuje, da politika ne zdrsne v neobčutljivost in pragmatizem. Že Lenin se je pritoževal nad tem, da ima delavski razred vse premalo spodbudnih sanj!⁶

Če vidimo v politiki, ki upravlja z nami, obliko *alienacije* (in to bi bilo avtentično marksistično stališče), zahteva ideja samoupravne politike tudi kulturo samoupravljanja. V tej perspektivi družbene funkcije že od tega trenutka potrebujejo prevrednotenje, s poudarkom na svetih, sestavljenih iz najbolj osveščenih članov kolektiva, ki jih je mogoče vsak trenutek zamenjati ali odpoklicati, ki jih večina sicer podpira, vendar pa tudi preverja njihovo delo.

Pot proti temu, še zmerom precej negotovemu cilju, terja ponovno opredelitev pojmov takó iz politike kot iz kulture, obe pa se morata najprej znebiti cele vrste močno zakoreninjenih predsodkov, ki jih gojita ena do druge: po eni strani mora kultura preseči koncepte, ki jih ima o politiki znameniti *tradicionalni intelektualci*, ko z nezaupanjem sprejema vsak družbeni poskus, v strahu, da bo v njem odkril karkoli »uradnega«, kar bi lahko vrglo senco na njegovo »absolutno« neodvisnost ali na njegovo edensko »čistost«; po drugi strani se mora tradicionalna politika odreči različnim predsodkom o kulturi, ki so prav tako trdno zasidrani, in predvsem priznati, da kulturno ustvarjanje terja visoko stopnjo avtonomije in je že po svoji naravi nagnjeno k odklonom: ampak prav ta *deviantnost* je tista, ki omogoča stalno odkrivanje novega in različnega, z drugimi besedami, obogatitev življenja. Le pod tem pogojem se lahko ustvarjalčevo delo znebi preteklih hipotek, lahko se *deprofesionalizira* (v korporativnem, institucionalnem smislu in podobno) in pri tem preseže nesmiselni razkol kulture na *množično kulturo* in *elitno kulturo* ter obenem prepreči »sektorizacijo« kultur-

⁶ Kaj delati, četrta izdaja zbranih del v ruščini, zvezek V, str. 476.

nega delovanja. Že razvoj družbe bi lahko tako postal objekt ustvarjalnosti in inventivnosti, ki bi se sproščali v najširših razsežnostih.

V luči teh trditev dobi pojem svobode čisto drugačen pomen: *svoboda izražanja* (svoboda, ki jo je razvita meščanska družba že bolj ali manj dosegla) odstopi prostor *izražanju svobode*. Delo in ustvarjanje se tako kažeta kot dva vidika homogene in neprotislovne zmožnosti. Življenje v skupnosti se osvobaja vrste hipotek, ki ga že po tradiciji obremenjujejo (denimo sivi in brezosebni kolektivizem), razvoj individualnosti pa presega raven, na katero pogosto letijo očitki individualizma.

Nikakor ni preuranjeno računati na nekatere projekte, tudi tedaj, kadar se zdijo bolj ali manj utopični. Sicer pa, ali je v sodobnem svetu sploh kaj bolj aktualnega, kot so napor, usmerjeni v odkrivanje novih možnosti, kako živeti? Le kaj je bolj pereče, kakor je razvoj osebnosti in posamezne identitete, skupaj z boljšim razumevanjem osebnosti in identitete drugih? Je sploh kaj nujnejšega kot poglobljanje odnosov med posameznikom in skupnostjo, med ljudstvi in narodi, kot sprava med javnim in zasebnim življenjem, kot želja po popolni informaciji in stalnem izobraževanju? In zavračanje zahteve, da bi mešali hierarhije in vrednote, utilitarne aplikacije in načela, pragmatične zahteve in ideale?

Takšni so v osnovi novi projekti kulture, dolgoročni cilji samoupravne kulturne politike.

Morda dajejo podobne sinteze samoupravljanju možnost, da se ne bo degeneriralo v sistem. Te sinteze mu zagotavljajo možnost, da se bo stalno oblikovalo, neprenehoma obnavljalo človeka in resnično spreminjalo svet.

(Prev. iz francoskega originala, napisanega za UNESCO)

Prev. Jaša Zlobec

Skozi samoupravljanje svojih idejnih, revolucionarnih vsebin

Matvejević je včeraj dopoldne izrazil misel, da osnovni princip samoupravljanja sega prek ideologije, in če samoupravljanje zožimo na golo proizvodno funkcijo, zgubi svojo bistveno vsebino »sociabilnosti in sodelovanja med svobodnimi proizvajalci in združenimi posamezniki«. Z vsem tem se sicer strinjam, vendar se ta trditev ne prilega prav položaju v moji deželi: namreč, da je ideologija edinole marksijanska in/ali marksistična in da je razpravljanje o operativnem udejanjenju samoupravljanja in njegovih široko »družbenih« vsebin glede svojih izvirov postavljeno na homogeni platformi, vsaj v okviru »ideologij«. V nacionalnih kontekstih, kjer je graditev socializma še zmerom naloga prihodnosti — še predvsem v naši deželi, kjer se zdi ta volja še vedno prikrita, tudi v bolečem pristajanju na kruto resničnost Jalte — se takšna problematika srečuje z odpori, kajti na kulturnem področju je pogost udoben alibi prisilne »organskosti« intelektualca s »sistemom«. Kaj torej trdi povprečni italijanski intelektualec? Da je »čustveno« pripravljen na revolucioniranje shem neokapitalistične družbe, da pa živi v okoliščinah, ko ne more storiti več, kot biti zavezan svoji »pisavi« (»moje knjige so brez dvoma demokratične, odprte, ideološko